

IZ ISTRE V AVSTRIJO? NEKATERI VIDIKI AMERIŠKIH IN BRITANSKIH OBVEŠČEVALNIH SLUŽB MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@um.si

IZVLEČEK

Predvsem na podlagi anglo-ameriških arhivskih virov avtorja predstavita najpomembnejše podatke o britanskih in ameriških misijah v Istri v letih druge svetovne vojne. Obenem analizirata tiste tematike, ki so bile na tem območju povezane z anglo-ameriški obveščevalnimi službami, od koder bi zavezniki lahko poskušali prodreti v Avstrijo – se pravi v sam tretji rajh, kar je bila med vojno ena izmed najpomembnejših nalog anglo-ameriških obveščevalnih služb.

Ključne besede: Istra, Avstrija, izkrcaje, druga svetovna vojna, misije, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

DALL'ISTRIA VERSO L'AUSTRIA? ALCUNI ASPETTI RIGUARDO L'INTELLIGENCE STATUNITENSE E BRITANNICA DURANTE LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

In particolare sulla base delle fonti d'archivio anglo-americane i due autori presentano i dati più rilevanti riguardo le missioni britanniche e statunitensi in Istria durante la seconda guerra mondiale. Allo stesso tempo analizzano quei temi che erano connessi ai servizi di intelligence anglo-americana in quest'area, da dove gli Alleati avrebbero potuto tentare di penetrare in Austria, cioè, nel Terzo Reich – era questo allora durante la guerra uno degli obiettivi principali dei Servizi segreti anglo-americani.

Parole chiave: Istria, Austria, sbarco, Seconda guerra mondiale, missioni, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

UVOD¹

Izkrcanje Anglo-Američanov v Istri med drugo svetovno vojno: da ali ne? Uspeh take operacije bi bil za zahodne zaveznike vojaško-strateško ter politično nadvse zanimiv, saj bi imel dolgoročne posledice. Predvsem bi jim odprl pot do t. i. Ljubljanskih vrat ter dalje v Srednjo Evropo, zlasti v Avstrijo, se pravi na južno območje “tretjega rajha” – v Londonu in Washingtonu so namreč računali tu prehiteti Sovjetsko zvezo, zaveznika a hkrati konkurenta v bodoči konfrontaciji. Čeprav bi bila njena izvedba težko izvedljiva, kot je bilo v zgodoviniopisju že dokazano (predvsem Barker, 1992), je vplivala na njihovo politiko in okoli vprašanja o izkrcanju se zgodovinske obravnave glede Združenih držav Amerike (ZDA) ter Velike Britanije in istrskega polotoka oziroma območja zgornjega Jadrana v letih druge vojne² večinoma tudi končajo. Neuresničeni “istrski” ali “jadranski D-Day” je vzbudil marsikatero znanstveno ter neznanstveno razmišljanje povojnih preučevalcev in sodobnikov ter tako – razumljivo – v precejšnji meri zasenčil druga vprašanja: v prvi vrsti o anglo-ameriških obveščevalnih službah ter njihovih misijah v Istri in njihovi vlogi na tem območju glede ustvarjanja “mostišča” v smeri Avstrije.

Ali lahko torej zanimanje zahodnih zaveznikov glede medvojne Istre omejimo le na nikoli izvedene – zlasti Churchillove – načrte? V resnici jih moramo v prvi vrsti povezovati z naslednjim za zaveznike – predvsem Britance – pomembnim vzporednim vprašanjem: če so torej imeli v mislih izkrcanje (ali pa so vsaj želeli prikazovati, da se zanj zanimajo, ker so na tak način zavajali sovražnika), so predhodno morali prejeti preko obveščevalnih služb in misij čimveč informacij o tem, kaj se je pravzaprav dogajalo na terenu in kje bi bila najprimernejša lokacija za izkrcanje. Obenem, kot zapisano, bi delovanje v tej smeri predstavljalo eno izmed možnosti izvajanja širših načrtov glede avstrijskega območja. Pričujoča razprava ima zato namen, da na podlagi analize in interpretacije primarnih anglo-ameriških virov osvetli najbolj relevantne podatke o ameriških in britanskih obveščevalnih službah in njihovih misijah v Istri – s posebnim poudarkom na povezavi z “avstrijskim vprašanjem” – oziroma tiste tematike, ki so bile s tajnim delovanjem povezane, ter opozoriti na nekatera še vedno odprta vprašanja.

NA ZAČETKU DRUGE SVETOVNE VOJNE: SOE, PRIMORSKA ILEGALA TER TEŽAVE DELOVANJA V JUGOSLAVIJI IN AVSTRIJI

Med drugo svetovno vojno so se za istrski polotok in na splošno zgornji Jadran najprej zanimali Britanci, Američani pa nekoliko pozneje, od konca leta 1943. Na začetku moramo

-
- 1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283; oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Avtorja jo posvečata zaslužnemu profesorju na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dr. Dušanu Nečaku ob njegovi 70-letnici.
 - 2 Med najpomembnejša dela, ki praviloma omenjajo druga najbolj relevantna, uvrščamo Deakin, 1978; Nešović, 1978, 15–69; Kljaković, 1978; Barker, 1982. O širših aspektih britanske vojaške in politične strategije Deakin, Barker & Chadwick, 1988.

seveda upoštevati, da so že junija 1940, ob vstopu Italije v vojno, v Londonu začeli razmišljati, kako bi jo odvrnili od zavezništva z Nemci: prisilili bi jo v separaten mir in v ta namen bi na italijanskem polotoku začeli s subverzivnim delovanjem. Decembra 1940 so bili v posebni obveščevalni službi, Upravi za posebne operacije, *Special Operations Executive* (SOE), prepričani, da morajo proti Italiji začeti akcije, ki bi imele celo prednost pred aktivnostmi sna drugih območjih, in tudi britanski Vojni kabinet (*War Cabinet*) je pričakoval začetek tajnega delovanja na italijanskih tleh. Prve dni januarja naslednjega leta je bil pripravljen načrt sabotaž, ki naj bi jih izvedli v notranjosti države, a izkazalo se je, da so bila to preoptimistična pričakovanja. Na tajno delovanje v Italiji je namreč vplivalo veliko težav, pa neznanj, zavlačevanj ter dokajšnja uspešnost italijanskih (proti)obveščevalnih služb, ki so zavajale britanske. Naj sodobnejša literatura je te probleme britanske *intelligence* že nakazala (npr. Bajc, 2006, 57–65; Bailey, 2014; z določeno rezervo tudi Berettini, 2010), čeravno bi potrebovali neko podrobnejšo analizo, ki bi upoštevala komparativni pristop glede vsebin in primarnih neobjavljenih virov različnih provenienc.

Drugače je bilo v Julijski krajini (se pravi na Primorskem in v Istri), ki je tedaj pripadala Italiji. Na tem območju se je že proti koncu tridesetih let slovenska in hrvaška ilegala (bolj znana pod akronimom TIGR, se pravi Trst, Istra, Gorica, Reka) povezala z britanskimi obveščevalnimi službami, in sicer s posebno sekcijo – *Section D*, ki je bila ena izmed predhodnic omenjene SOE, in je izhajala neposredno iz tajne obveščevalne službe, *Secret Intelligence Service* (SIS), ali *Military Intelligence 6* (MI6), slednja pa je med vojno delovala pod kodnim imenom *Inter-Services Liaison Department* (ISLD). Sami Britanci so zapisali, da so imeli v Italiji na začetku vojne veliko težav, izjemo so predstavljali “Slovenski iredentisti iz Istre” oziroma “skupine Slovencev v Istri”,³ se pravi TIGR in sorodne organizacije. Sicer moramo biti pozorni na poimenovanja s strani britanske *intelligence* slovenske in hrvaške protifašistične ilegale v Julijski krajini in na splošno na Slovenskem, kakor tudi glede uporabe geografskih imen, saj v dokumentih ni vedno prave doslednosti. V tem primeru so Britanci z Istro očitno mislili tudi širše, poleg Istre tudi Primorsko.

Posebej glede želje Britancev po subverzivnem delovanju v Istri v tej prvi fazi vojne je tu zanimivo mnenje septembra 1940 enega izmed vodilnih SOE za Italijo Georgea Logiea majorju Georgeu Taylorju, in sicer, da se za italijansko ekonomijo večja pomen istrskega rudnika ARSA (se pravi v Raši), čeravno so v njem proizvajali gorivo slabše kvalitete. Sam Benito Mussolini je namreč določil podporo za njegov dodatni razvoj, zato pa je Logie Taylorja vprašal, ali “[...] *ne bi bilo mogoče motiti in ovirati proizvodnjo ARSA z eno izmed dobro poznanih metod opravljanja z rudniki.*”⁴ Logie je čez dobra dva tedna tudi menil, da

3 TNA CAB 102/649, History of the Special Operations Executive, by W. J. M. Mackenzie, vol. 1, 129; Mackenzie, 2000, 89; cfr. TNA ADM 223/480, S.O.2. Operations (BSE/XX/257), 19. 4. 1941; TNA HS 4/75, A/HN to D/HY, Memorandum No. 64: Mende, 2. 3. 1941; TNA HS 6/775, J: SOE & Italy, 28. 9. 1943, 2; TNA HS 7/3, History 3, D Section, Early history to September 1940: Contacts [nedatirano]; TNA HS 7/5, D Section, Appendix 1: Foreign Organisations with which this Section is in contact [nedatirano], 2; TNA HS 7/214, War Diaries, Survey of Global Activities: Mar[ch] 1941, 406–407; TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe, May–August 1940, Appendix 1: Foreign Organisations with which this Section is in contact [nedatirano], 2; Note to Appendix B, [2].

4 TNA HS 6/901, Mr. Logie to Major Taylor: »Arsa« Coal-mines, Istria, 18. 9. 1940.

je to pomembno, ker je ravno tržaško – reška pokrajina v severni Italiji, poleg Genove in Milana, največji center političnega upora.⁵ V pregledani dokumentaciji ni drugih podatkov o načrtih Britancev glede tega rudnika; čeprav je bil eden izmed najpomembnejših (v njem je delalo približno 9 tisoč rudarjev), so jih po vsej verjetnosti opustili, saj je bilo v njem veliko težav, potem ko se je tu konec februarja 1940 pripetila huda nesreča in je umrlo 185 rudarjev (o rudniku npr. Sala, 2002, 535, 543). Na splošno bo treba preveriti, v kolikšni meri so v tej prvi fazi vojne britanske službe predvidevale možnosti sabotaj v Istri in kako so tu ocenjevale razmere v prvem obdobju druge svetovne vojne.

Medvojne in povojne ocene Britancev o preteklem sodelovanju z organizacijo TIGR in o nekaterih vodilnih, predvsem o Ivanu Mariji Čoku in Ivanu Rudolfu, pa tudi Albertu Rejcu, so bile vedno pozitivne.⁶ Poleg zbiranja obveščevalnih podatkov ter prenašanja oziroma širjenja protifašistične in protinacistične propagande so aktivno sodelovali pri izvedbi sabotaj in subverzij: nekatere v Italiji, najpomembnejše pa so bile spomladi 1940 proti nemškim železnicam na avstrijskem Koroškem, pri katerih so pomembno vlogo odigrali tudi tigrovci, kakor tudi nekateri avstrijski sodelavci (Ferenc, 1977; Pirjevec, 2000; Pirker, 2010; Pirker, 2012a). Se pravi v obdobju, ki je bil za Jugoslavijo zelo delikaten, saj še ni bila vpletena v vojno, kar je veljalo tudi za Italijo (čeravno je že aprila 1939 zasedla Albanijo). Na tem mestu moramo seveda poudariti dejstvo, da ilegalno delovanje na območju zgornjega Jadrana ni bilo pomembno le v Julijski krajini, ampak tudi širše, v okviru južnega dela “tretjega rajha”. Že tedaj se je – seveda v drugačnih okoliščinah – pokazal pomen Primorske in Istre glede britanskih interesov škoditi Hitlerju v Avstriji.

Nemčija in Italija sta takoj reagirali in nacistične varnostne in obveščevalne službe so prišle na sled nekaterim posameznikom. Tudi italijanska tajna fašistična policija, *Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo* ter po vsej verjetnosti tudi vojaška obveščevalna služba, *Servizio Informazioni Militare* (to problematiko bo sicer treba podrobneje osvetliti) je kaj kmalu prišla na sled organizaciji in od marca 1940 začela aretirati številne pomembne osebe ter iz zaslisanj izvedela marsikaj. Sledil je drugi tržaški proces, od 2. do 14. decembra 1941 (predvsem Kacin Wohinz & Verginella, 2008), ki je pomenil hud udarec za primorske in istrske protifašiste, ne pa njihovega popolnega uničenja.

Sodelovanje z britanskimi službami se je namreč v spremenjenih okoliščinah z nekaterimi nadaljevalo in razvijalo tudi po napadu sil osi na Jugoslavijo, in sicer med drugim s pripadniki Jugoslovanskega odbora iz Italije. Slednji je nastal dobro leto pred zasedbo Jugoslavije, na pobudo predstavnikov nekdanjih političnih organizacij Slovencev in Hrvatov iz Italije, ki so se na začetku leta 1940 domenili z Zvezo emigrantov, da ustanovijo vzporedni komite. Ta bi, v primeru da bi se vojna razširila na Jugoslavijo, predstavljal v inozemstvu interese primorskih ter istrskih Slovencev in Hrvatov. Odbor je sestavljalo 24 članov, ki so bili razdeljeni na dve skupini: 12 znanih osebnosti je bilo iz Julijske krajine, drugih 12 je bilo emigrantov. Odbor je nameraval prevzeti vlogo Jugoslovanskega odbora, ki je podobno deloval med prvo svetovno vojno v emigraciji, da bi združil Slovence, Srbe in Hrvate v eno samo jugoslovansko državo – Jugoslovanski odbor iz

5 TNA HS 6/901, Mr. Logie, 5. 10. 1940.

6 Kot v opombi 3 in podrobneje v TNA FO 371/37629; TNA FO 371/48882.

Italije si je na predvečer okupacije zastavil cilj, da tak program izpelje do konca in združi v Jugoslavijo še Slovence in Hrvate iz Julijske krajine. Domenjeno je bilo tudi, da bi v primeru onemogočenega delovanja ene izmed skupin, druga polnopravno nadaljevala z aktivnostmi. Zaradi omenjenih aretacij je Odbor izgubil večino članov v Julijski krajini. Preostali so tako prevzeli pobudo in 8. februarja 1941 izbrali Čoka za predsednika. Dobil je pooblastilo, da vodi politično akcijo za priključitev Primorske in Istre Jugoslaviji. S tajnikom Rudolfom sta s pomočjo britanskih agentov na začetku marca 1941 zbežala iz Jugoslavije in vsa vojna leta delovala v emigraciji (Kalc, 1996; Bajc, 2002, 75–134). Tudi s pomočjo Čoka in Rudolfa so britanske obveščevalne službe skušale ponovno vzpostaviti stik s sodelavci v zasedeni Jugoslaviji ter z uporniški skupinami, in sicer preko posebnih misij.

Po zasedbi Jugoslavije je med vodilnimi SOE vladalo precej optimizma. Čeprav so se zavedali, da bodo morali s skupinami na terenu, ki so bile aktivne pred aprilom 1941, šele ponovno vzpostaviti zveze (kar naj bi veljalo tudi v Grčiji),⁷ so že konec julija 1941 ocenjevali, da se jim je predhodno delovanje obrestovalo.⁸ Na začetku naslednjega meseca so nato komentirali, da se sabotáže po Jugoslaviji nadaljujejo in postavljajo okupatorje v resno zadrego.⁹ Kazalo je torej, da bo tu možno subverzivno delovati tudi v novih razmerah okupacije, a so se vsaj začasno zmotili. Če je zgodovinopisje že večkrat opozorilo, da si na začetku Britanci niso želeli oziroma niso niti pričakovali nekega večjega upora (npr. Woodward, 1971, 280; Roberts, 1973, 27; Wheeler, 1980, 64, 165; Pirjevec, 1995, 121), nam primarni viri podrobneje obrazložijo razloge take skepse: od avgusta dalje so v okviru SOE na Bližnjem Vzhodu, nato pa v samem vodstvu te službe ter drugih tajnih služb in vojaških sil menili, da so tedanje razmere neprimerne za spodbujanje večjega ali splošnega upora, saj bi nasilne reakcije okupatorjev po vsej verjetnosti onesposobile upornike in v prihodnje preprečile organizirati katerokoli subverzivno dejavnost; raje bi spodbujali, da se postavijo na noge manjše skupine in pa dobro razpredena organizacija, ki bi jo aktivneje vključili ob pravem trenutku.¹⁰

Glede Avstrije so bili Britanci še večji pesimisti: kljub temu, da so njihove službe tudi po anšlusu 1938 upale, da bo med Avstrijci vendarle možno ustvariti protinemško oziroma protinacistično vzdušje, ki bi se lahko celo sprevrglo v upor (Pirker, 2017, 323–326), so se že januarja 1941 v okviru SOE prepričali, da so tu posamezne akcije ali partizanska gibanja nepriljubljiva (Steinacher, 2002, 212).

Če je v Jugoslaviji partizanski upor že po nekaj mesecih v bistvu presenetil in s tem na nek način “pomešal štrene” ter torej “prisilil” zaveznike v spremembo svoje strategije – upor v Jugoslaviji so takoj podprli –, so se črnogleda predvidevanja v avstrijskem primeru v bistvu uresničila. Tu je bilo delovanje nadvse oteženo. Razlogov je bilo več, vsekakor

7 TNA HS 5/148, A/D1 to CD (AD1/BL/264), 26. 4. 1941.

8 TNA HS 8/217, Progress report of SOE, for Week Ending 30. 7. 1941.

9 TNA HS 8/217, Progress report of SOE, for Week Ending 6. 8. 1941.

10 TNA HS 5/874, SO2 Mid East to D/H2 (SO2/446), 9. 8. 1941; SO2 Istanbul to London, 11. 8. 1941; Draft Telegram [general directives], 16. 8. 1941; A/D to SO (GFT/JU/427), 29. 8. 1941; D/HY Cairo to SOE (SO2/651), 29. 8. 1941; TNA HS 5/939, H. [Hugh] D. [Dalton] to Prime Minister [Churchill], 30. 8. 1941; TNA HS 5/912, to Cairo (No. 4667), 16. 10. 1941.

je treba upoštevati dejstvo, da v prvi fazi druge svetovne vojne za London Avstrija – in predvsem njena prihodnost, se pravi neodvisnost od Nemčije – ni bila še neka prioriteta. Šele pozimi 1942/1943 se je začela oblikovati politična strategija Velike Britanije do južnega dela “tretjega rajha” (Pirker, 2017, 327), ki se je naposled v sozvočju z drugimi vodilnimi protihitlerjevske koalicije (Američani in Sovjeti) konkretizirala z znano Moskovo deklaracijo konec oktobra 1943 – ko so, kot znano, Avstriji dodelili zelo ugoden status: prva žrtev nacizma (in ne prva zaveznica Hitlerja).

“Avstrijsko vprašanje” se je torej pravzaprav odprlo relativno pozno. Vsekakor je bilo tu delovanje še zmerom nadvse problematično ter v bistvu neuspešno in to kljub veliki pozornosti, ki jo je Avstriji s pošiljanjem misij oziroma agentov namenila britanska in tudi ameriška *intelligence*. V igri so bila namreč povojna razmejitev in napetosti bodoče hladne vojne, pa tudi skromna pripravljenost prebivalstva podpreti aktivni upor. Poglavitni aspekti konkretnega angažmaja britanskih služb SOE in ISLD ter ameriške posebne obveščevalne službe, *Office of Strategic Services* (OSS), so v več študijah že dobro osvetljeni (npr. Barker, 1991; Biber, 2003; Torkar, 2010a; Torkar, 2010b; Torkar, 2011; Torkar, 2012, zlasti 217–239); posebej moramo tu omeniti objave specialista za tovrstna vprašanja Petra Pirkerja, ki je opravil res zgledno in zelo dokumentirano analizo komplicirane tematike (zlasti Pirker, 2012b, 225–453). Zgodovinarji so obenem osvetlili politične implikacije delovanja Anglo-Američanov na meji med Slovenijo in avstrijsko Koroško (Biber, 1978; Biber, 1979; Deakin, 1979; Linasi, 2004, ki je polemiziral z Gorjanom, 2003). Na razpolago imamo zanimive spomine nekaterih protagonistov (predvsem Wilkinson, 1997, 139–238; Lindsay, 1998, 29–254), ki večinoma potrjujejo izsledke zgodovinopisja, kakor tudi objavljena poročila nekaterih pripadnikov misij (Lindsay, 1983; Wilkinson, 1984; McNeff, 1987; Blatnik, 1988).

OD KONCA 1941 DO JESENI 1943: PRVI POSKUSI POSLATI BRITANSKO MISIJO V ISTRO

Od konca leta 1941 dalje so britanske službe kake dve leti in pol zaman iskale način, kako bi vtihotapile agente oziroma sodelavce v Istro. Glede poskusov prodreti na to območje, ki je bilo strateško zelo zanimivo, a hkrati politično nadvse kompleksno, saj je pravno formalno pripadalo Italiji, moramo najprej omeniti misijo SOE s konspirativnim imenom *Henna*, ki jo je vodil Stanislav Rapotec. Po neuspelem prvem poskusu novembra 1941 se je v noči med 26. in 27. januarjem 1942 z narednikom in radiotelegrafistom Stjepanom Šinkom izkrcal na dalmatinski obali, pri Mljetu. Morala bi priti do Splita in med drugim stopiti v stik s predstavniki slovenskih četnikov ter obenem z vodilnimi primorske ilegale, da bi jim predala denar in to tudi v Istri. Rapotčeva misija je trajala približno pet mesecev. Vse kaže, da mu do Istre (pa niti Slovenije) ni uspelo priti, se pa je srečal s poveljnikom slovenskih četniških sil, majorjem Karlom Novakom, in drugimi, ki so mu izročili šifro in poročilo protikomunistične Slovenske zaveze. Vse podrobnosti ozadja Rapotčeve misije nam niso še znane, dosedanje raziskave pa so med drugim pokazale (Bajc, 2002, 250–271; Bajc, 2011), da je po zasedbi Jugoslavije predvojna tigrovska ilegala še zmerom računala na sodelavce v Istri. Malo verjetno pa je, da so tedaj Britanci

računali, da bi preko prvih stikov v Istri ustvarili predpogoje za kako bodoče izkrcanje, še manj pa, da bi od tu iskali pot v smeri Avstrije.

Britanci so tudi s pomočjo Rudolfa in Čoka še dalje pripravljali načrte o misiji, ki bi dospela v Slovenijo in skoraj vsakič so omenjali tudi Istro. Načrtovanje ni bilo enostavno in od vrnitve Rapotca je moralo miniti še približno osem mesecev preden je prva skupina padalcev dospela na slovensko ozemlje. Konec leta 1942 je bilo na primer jasno, da bo za misijo v Slovenijo potrebno čakati še nekaj mesecev, čeprav so – po nekaterih podatkih – Britanci že tedaj računali na neko operacijo v Istri; sicer ne vemo v kolikšnem obsegu. Nekateri namreč pišejo (Perat, 1980, 160–174; Cencič & Rosa, 1998, 40–42), da so računali na desant na Primorsko, ki bi ga verjetno lahko izvedel Jugoslovanski gardni bataljon, se pravi vojaška enota, povezana z omenjenim Jugoslovanskim odborom iz Italije. Vojaki bi se spustili z letali, pred tem pa bi na teren vsekakor poslali predhodnico, se pravi izvidniško misijo. Kot vemo, so tak načrt izvedli le deloma, saj ni prišlo do izkrcanja ali desanta, so pa naposled na severni del Primorske prišle prve misije, ki so jih sestavljali slovenski padalci, povezani z Rudolfom. Pripravile so teren za druge misije, ki so jih vodili britanski častniki.

Decembra leta 1942 je SOE od sorodne službe SIS/MI6 poskušala dobiti najnovejše informacije o Sloveniji in varne naslove v Ljubljani in Istri ter pomoč pri postavitvi skupine na istrskem polotoku, ki bi nato misijo sprejela. Obstaja sicer verjetnost, da je bila Istra v tem primeru mišljena celotna Primorska. Iz dokumenta sekcije SOE *BI*, ki je bila v Kairu odgovorna za Jugoslavijo, tudi kaže, da naj bi SIS/MI6 nameravala poslati svojo skupino že januarja 1943.¹¹ Uspelo ji je nekoliko pozneje, ko je v noči med 17. in 18. marcem 1943 na območje severne Primorske in v njeno bližino prispela misija *ISLD Equinox*. Bila je to prva britanska misija, ki ji je uspelo priti na zasedeno slovensko območje. Pravzaprav moramo govoriti o dvojni misiji, saj so trije padalci pristali med slovenskimi četnikami blizu Vrhnike, druga trojka pa med slovenskimi partizani nad Banjško planoto. Jasno je (npr. Bajc, 2002, 292–295), da kljub posredovanju londonske centrale SOE, služba SIS/MI6 ni mogla ali pa ni želela pomagati, ker je načrtovala spust svoje skupine.

Kljub uspehu “sorodne” službe, je SOE še nekaj časa zaman nadaljevala z načrtovanjem svoje misije na najbolj severne predele zasedene Jugoslavije, se pravi na slovensko območje (uspelo ji je šele z majorjem Williamom M. Jonesom, ki je bil od 27. junija 1943 do svojega odhoda 14. aprila 1944 šef britanske vojaške misije pri Glavnem štabu slovenskih partizanov). V teh načrtovanih službe SOE naj bi tudi Istra imela svojo vlogo, in sicer zlasti kot obala, kjer bi se agenti skrivoma izkrcali in nadaljevali svojo pot dalje. Marca 1943 bi tako SOE poslala s podmornico misijo *Hydock*, ki bi jo sestavljala dva Slovenca, radiotelegrafist Ivo Božič in Stanislav Simčič. Izkrcala naj bi se na obali vzhodne Istre.¹² Naslednji mesec je SOE ponovno nameravala poslati v Slovenijo misijo *Haydock* (Božiča in Simčiča), ki bi jo združili z misijo *ISLD* in naj bi dospela na Hrvaško, čeprav je marca

11 TNA HS 5/919, B1 to London (B1 3754), 5. 12. 1942; TNA WO 202/356, B1 to London (B.143754), 5. 12. 1942; cfr. Biber, 1991a, 197.

12 TNA HS 5/908, Planned Operations, March 1943; TNA HS 8/223, Progress Report of SOE, for Fortnight Ending 28. 3. 1943; TNA HS 8/224, SOE Progress Report for Period Ending 26. 4. 1943.

vodstvo SOE načrtovalo, da bi ta misija prišla v Slovenijo.¹³ Nekateri protagonisti, bivši padalci oziroma kot se je uveljavilo t. i. primorski padalci, so se spominjali (Šuligoj & Simčič, 1995, 113; Božič, 1997, 137; Simčič, 1998, 99; Simčič, 2000, 43; cfr. Earle, 2009, 100), da so tedaj Božič in Simčič ter kapetan William Deakin (ki je oba Slovence tudi izbral za operacijo) že odpotovali iz Aleksandrije na Malto, kjer so dva tedna zaman čakali na podmornico, ki bi jih odpeljala do Kvarnerskega zaliva. Od tam bi se izkrcali na istrski obali, kjer bi začeli zbirati prostovoljce za boj proti Italiji. Slovenska padalca sta podvomila v uspeh, kaže pa, da so drugi razlogi vplivali na to, da so morali operacijo odpovedati. Božič je glede tega zapisal, in sicer v okviru zanimive rubrike *Iz arhivov in predalov*, ki jo je v obdobju med 1995 in 2005 za revijo *Mladika* urejal Ivo Jevnikar, eden izmed pionirjev raziskovanja o delovanju in usodi omenjenih padalcev: “*Zaradi višjih razlogov so operacijo odpovedali*” (Božič, 1997, 137). Simčič se je tudi spominjal: “*Ker podmornice ni bilo, smo se vrnili v Kairo*” (Simčič, 2000, 43).

Pravi razlogi za neizvedbo misije niso bili nikoli povsem pojasnjeni. Lahko sicer dodamo, da nam sistematični pregled primarnih virov službe SOE in drugih britanskih resorjev, ki so bili neposredno ali pa vsaj posredno soudeleženi pri tajnem delovanju, pokaže, da zavlačevanja in celo črtanje misij/operacij v zasedeno Jugoslavijo niso bila nobena redkost. Obenem se je v kratkem Deakinova vloga spremenila, saj ga je SOE kot dobro znano v noči med 27. in 28. majem 1943 poslala na Durmitor, v Črno goro, kjer je z nekaterimi drugimi oficirji pristal v Titovem Vrhovnem štabu.

OB KAPITULACIJI ITALIJE: RAZMERE V ISTRI IN NJEN POMEN ZA PRODOR V AVSTRUJO

Bolj ko se je bližala kapitulacija Italije, pomembnejša je postajala strateška pozicija Slovenije in Istre. Po dolgem vztrajanju je poleti 1943 vodilnim SOE v Londonu vendarle uspelo prepričati Churchilla, naj posreduje za pomoč pri letalskem ministrstvu (*Royal Air Force*). Slednje je kljub temu ostajalo še nekaj časa premalo pozorno, da bi službi za posebne operacije nudilo dovolj letalskih prevozov.¹⁴ Na seji Vojnega kabineta z dne 17. avgusta so vsekakor razpravljali o pomembni strateški legi slovenskega prostora, zlasti Primorske, in sicer glede vzpostavljanja širšega delovanja proti nacistični Nemčiji. Vredno si je ogledati najbolj relevantni del zapisnika:

[...] *Slovenia's proximity to Trieste and the Istrian Peninsula, and its position astride the communications between Germany and the Balkans, make it a vital area to the Axis. Its importance will be further increased if the Germans take up a defensive position in Northern Italy.*¹⁵

13 TNA HS 5/919, Appreciation of Operational Prospects for April 1943, 23. 3. 1943; TNA HS 8/223, Progress Report of SOE, for Fortnicht Ending 15. 3. 1943.

14 TNA WO 193/636A, C.inC. Middle East to War Office (CIC/89), 16. 8. 1943; cfr. TNA HS 7/201, History and development of SOE in Yugoslavia (January 1944 to June 1945) by Lt. Col. W.D. Wilson, Part IV, 8.

15 TNA WO 193/636A, War Cabinet, Chiefs of Staff Committee, Note on C.O.S.(43) 466 (O): Yugoslavia – S.O.E. Activities, 17. 8. 1943.

Italija in Slovenija, zlasti Primorska, bolj vzhodno pa Štajerska in severno Koroška, so torej postajala od septembra 1943 tudi vedno bolj pomembna območja, od koder bi poskušali prodreti v Avstrijo – se pravi v sam tretji rajh, kar je tedaj postala ena izmed najpomembnejših nalog britanskih in ameriških služb. Načrti SOE (in po vsej verjetnosti tudi ISLD) glede Slovenije in Primorske so tudi istočasno predvidevali, da bi zagotovili pošiljanje pomoči po morju na istrsko obalo. Sploh je postalo območje zgornjega Jadrana vedno bolj zanimivo, saj bi od tu lahko poslali nekatere avstrijske sodelavce SOE, ki bi se nato odpravili v smeri Avstrije (ena izmed variant je sicer tudi bila, da bi take kandidate poslali preko hrvaškega območja). V Upravi za posebne operacije so za take načrte na Slovenskem računali na pomoč partizanov,¹⁶ kar je očitno veljalo tudi v ISLD. Še pred tem, na začetku julija 1943, so namreč v kairski sekciji SOE zelo ugodno ocenjevali možnosti, da bi slovenski partizani s pošiljkami pomoči, ki bi jo uredila prva misija ISLD *Equinox*, lahko učinkovito sabotirali železniške povezave med severovzhodno Italijo in Avstrijo. In sicer:

*The target they [slovenski partizani] indicate is of great importance as being one of the regular lines connecting ITALY and AUSTRIA. The lines runs through mountainous terrain and must offer many suitable targets.*¹⁷

Predvsem bi tako pomoč uporabili, da bi onesposobili najpomembnejšo progo, ki je povezovala Videm in Beljak.¹⁸

Poleti 1943 je bilo seveda v zvezi z zavezniškimi operacijami – in med temi tudi na območju zgornjega Jadrana – veliko pričakovanj ob vse bližji kapitulaciji Italije. Če se je po eni strani povečalo zanimanje Britancev do Čoka in predvojne tigrovske ilegale v Italiji,¹⁹ verjetno zaradi možnosti, ker bi bili primerni v izvedbi zavezniškega posega v Istri, se je v širšem kontekstu začelo razvijati vedno več govoric o potencialni italijanski vdaji v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji; tudi s tem v zvezi se je Istra večkrat omenjala.

Zanimiv je tu primer dogovarjanja med poveljnikom italijanskega 11. armadnega zbora, generalom Gastonejem Gambaro, in vodjo četnikov v Sloveniji, majorjem Karlom Novakom, čeprav ostajajo okoli tega poskusa nekatere zadeve še nedorečene oziroma nepojasnjene. V pričujočem besedilu lahko navedemo, da je na primer iz dokumentov SOE razvidno, da je bil Novak v stiku s SIS/MI6 oziroma ISLD,²⁰ očitno preko brezžičnega oddajnika, ki ga je upravljal Anton-Toni Božnar *Blaž*, eden izmed trojke padalcev

16 TNA HS 5/920, D/H304 to B1: Party to Austria via Slovenia (B1/2/1/304/907), Sept. 1943 in Operation "C"; B1 to DSO(B): Plans for next Four Months (B1/2/30/526/2174), 3. 9. 1943; D/H304 to D/H526, 21. 9. 1943; D/H72 to B1, 24. 9. 1943.

17 TNA HS 5/920, B1 to DSO(B): Operations against Italian-Austrian Communications (B1/2/30/18/1001), 2. 7. 1943.

18 TNA HS 5/920, to London (B1/2245), 6. 7. 1943.

19 TNA FO 371/37638A R 5325/2191/92, War Office to D. F. Howard, FO (CA2/DO/8), 6. 7. 1943; cfr. Biber, 1991b, 116–117.

20 TNA WO 202/158, 43A, to London (B1/1674), 26. 3. 1943; TNA HS 5/944, CD to A/D3 Cairo, 5. 6. 1943; TNA HS 5/924, CD to SO, 5. 6. 1943.

omenjene misije *Equinox* pri slovenskih četnikih; se pravi od druge polovice marca 1943 dalje. Novakovo zvezo z britansko tajno službo potrjujejo tudi drugi podatki. Med najbolj zanimivimi je zemljevid z označenimi viri informacij, ki jih je maja 1943 izpostava SIS/MI6 v Švici vzdrževala po zasedeni Evropi, ter nekaterimi drugimi zvezami te službe. Njegovo preslikavo dobimo v notranjem delu platnice ene novejših študij o tej službi, za katero je avtor izjemoma dobil na razplago njene primarne vire (Jeffery, 2010). Iz Slovenije je označeno, da deluje pet takih virov informacij: trije nosijo šifre/številke (602, 603, 606),²¹ eden ima kodno ime *Pinnacle*, se pravi tajna radijska zveza s SIS/MI6 inž. Janka Mačkovščka (npr. Vodušek Starič, 2002, 343–344), ki jo je pred njim vzpostavil Vinko Vrhunec, drugi pa *Cigar*, se pravi Novakova zveza.²² Na zemljevidu je obenem označeno, da njegovo komuniciranje teče v bazo na Bližnjem Vzhodu; podatki se ujemajo z dosedanjim vedenjem. Primarni viri nam tudi pokažejo, kako je 12. junija 1943 Novak ravno preko te radijske zveze ISLD poslal iz Jugoslavije vprašanje, ali so Britanci zainteresirani, da se med italijanskimi četami v Sloveniji ustvari vzdušje potrnosti in pripravi potencialno peto kolono, še posebno proti Nemcem. Britance je zadeva zanimala in naročili so poizvedbe.²³ Nadaljnje sondiranje so vojaške komande na Bližnjem Vzhodu naročile preko SOE.²⁴

Novak je v svojih spominih, ki jih je moral takoj po vojni napisati v zavezniškem ujetništvu in jih je nato v naslednjih letih nekajkrat objavil oziroma izšli so v vsebinsko podobnih različicah, razlagal, kako je imel nalogo Gambaro prepričati, naj pretrga zveze z Nemci in preide s svojimi na zavezniško stran. Imela sta več sestankov in prišlo je do delnega dogovora o sodelovanju. Novak tudi piše, da je na Gambarovo vprašanje, kakšno pomoč lahko pričakuje za svoj nastop proti nemški vojski, Kairo odgovoril, da bi Britanci poslali pomoč z letali. To je Gambaro razočaralo, ker je upal v anglo-ameriško izkrcanje v Trstu, na Reki in v Istri, in to pod varstvom svoje vojske ter četnikov. Italijanski general ni želel pošiljati Kairu obveščevalnih podatkov o moči ter razmestitvi nemške vojske v Italiji in je Novaku bil pripravljen dati le lažne dokumente za agente, da bi se lahko gibali v bližini nemških čet.²⁵

Vsekakor se je kot najbolj realni razplet kazala vdaja italijanskih vojakov partizanom in ne četnikom. Če je na primer SOE še 15. julija menila, naj se četniki dogovorijo z

21 Ena izmed teh bi lahko bila tajna radijska zveza *Magpie*, ki naj bi jo po raziskavah Jerce Vodušek Starič (2002, 345) upravljal eden izmed najbolj zanesljivih sodelavcev britanske *intelligence* Ante Anič, ki se je jeseni 1941 premaknil iz Splita v Ljubljano in začel obnavljati stike s svojimi predvojnimi mariborskimi sodelavci (Vodušek Starič, 2002, 254).

22 TNA WO 202/158, 45C, I.S.L.D., G.H.Q. M.E. to Major B. R. Davidson, M.O.4. G.H.Q. M.E. (YO.172/GNL/M.O.4.), 30. 3. 1943; Cigar Messages, [prepošilja nekaj Novakovih brzojavk, 21., 22. in 23. 3. 1943].

23 TNA HS 6/777, G.S. Harcourt to N.E. Schooling, MI14, GHQ, MEF (B/H/7/1154): Approached by Italian garrisons, 12. 7. 1943; Mideast to Air Ministry (IZ 2453), 14. 7. 1943; cfr. Deakin, 1990, 76.

24 TNA FO 371/37321 R 6611/6611/G22, Mideast to Air Ministry repeated Freedom (CC/260), 15. 7. 1943; TNA WO 201/2861, YO.1229/OHT/4B/CIG: Italians in Slovenia, 2. 8. 1943.

25 CIA FOIA, ERR, Nazi War Crimes Declassification Act, OSS-SSU-CIG Early CIA Documents Vol. 3, doc. 0018, [cenzurirano ime], Italy to Washington: Lt. Col. Karlo Novak – Activities 1941–1946, 19. 5. 1947, 26–29; Novak, 1987, 45–48; Kranjc & Kljakić, 2006, 107–113; cfr. Ferenc, 2002, 94–95, 122–125; Borštnik, 1998, 84–87, 120; Kristen, 2006, 275, 281–283.

Gambaro, je 21. v mesecu naročila, da je treba italijanske poveljnike spodbujati, naj se predajajo četnikom, a obenem, če je mogoče, tudi partizanom v spremstvu britanskih oficirjev.²⁶ Na začetku avgusta so nato v jugoslovanski sekciji SOE razmišljali, da bi lahko italijanska vojska sodelovala s partizani proti Nemcem.²⁷

Marsikateri načrt se ob kapitulaciji 8. septembra 1943 naposled ni konkretiziral, dejstvo pa je, da so bili tedaj italijanski vojaki in njihova vodstva prepuščeni samim sebi. Italijanski Vrhovni štab ni posredoval jasnih navodil in prišlo je do pravega razsula na vseh frontah (podrobneje npr. Aga Rossi, 2003) in to tudi v Julijski krajini. V partizanske roke je med tem prišlo veliko orožja, tako da se je njihova moč povečala, istočasno pa se je drastično znižal italijanski vojaški potencial v Julijski krajini. Predvsem v Istri je tudi približno mesec dni zavladal kaos, ko so partizanske enote zavzele nekatere položaje in del prebivalstva se je znašel v težavah, saj so se ponekod partizani, skupaj s prebivalci, znašali nad nekaterimi Italijani. Nastal je t. i. pojav prvih ali istrskih “fojb”, ko so nekatere usmrtili in vrgli v naravne rove oziroma brezna, ki so jim od nekdaj pravili “fojbe”. Čepra so bile žrtve, kot je na primer prikazal Darko Dukovski (2012), večinoma člani fašistične stranke, so se začele pojavljati govornice o tem, da prihaja v Istri do načrtne etnične čistke.

O t. i. istrskih “fojbah” obveščevalne službe Anglo-Američanov niso imele možnosti, da bi informacije pridobile iz prve roke. V zameno so prejele veliko podatkov s strani proitalijanskih krogov, ki so se čutili ogroženi pred t. i. slovansko-komunistično nevarnostjo in potencialno novimi nasilji. Ne glede na dejstvo, da so se določena nasilja zgodila, pa lahko sklepamo, da je bil strah pred novimi t. i. “fojbami” tudi funkcionalen. Na italijanski strani se je namreč po 8. septembru začel širiti strah, da bodo Julijsko krajino izgubili, saj tu niso več razpolagali z nobeno vojaško formacijo, ki bi se lahko učinkovito postavila po robu slovenskim in hrvaškim partizanom. Zaradi tega so italijanski krogi začeli naslavljati na anglo-ameriška poveljstva številne pozive, naj njihove enote zasedejo celotno območje: le na tak način bi preprečili njeno priključitev k Jugoslaviji ter onemogočili maščevanja, podobna onim iz Istre (Bajc, 2012, 297–300). Novo razmerje moči so decembra 1943 posredno registrirali tudi ameriški obveščevalci. Ocenjevali so, da so partizani pridobili veliko prednost, in sicer v oborožitvi in zaradi umika italijanskih enot, pomagalo pa jim je tudi prebivalstvo, tako da so zasedli skoraj celo obalo od Reke do Dubrovnika, pa jadranske otoke idr., na severu so celo prišli v bližino Trsta. Nekaj časa jim je uspelo nadzorovati vsa pomembna obalna mesta, razen Zadra, Dubrovnika in Kotorja, medtem ko je bila Reka obkoljena, Split – najpomembnejše pristanišče – pa je bil mesec dni v njihovih rokah. Vzpostavila se je tudi povezava med zavezniki v Bariju, ki bi lahko začeli redno pošiljati pomoč po morju. Nemške povezave med Slovenijo in Istro so tudi bile stalno v nevarnosti, da jih partizani onesposobijo, ravno tako je nekaj časa grozilo železniškemu prometu med Trstom in Ljubljano. Take razmere so Nemce prisilile, da so pod vodstvom feldmaršala Erwina Rommla sprožili novo veliko ofenzivo (šesto, zlasti z italijanske strani), ki pa ni imela popolnega uspeha: zavzetju glavnih mest ni sledilo uničenje partizanov, ki so ostajali za nemške stratege nerazrešljiva uganka.

26 TNA HS 6/777, Mideast to Air Ministry repeated Freedom (CC/265), 21. 7. 1943; cfr. Biber, 1991b, 94.

27 TNA HS 5/932, B1 to DSO(b), Fortnightly Appreciation of Events in Yugoslavia, 9. in 11. 8. 1943.

Ne nazadnje, beremo v poročilu OSS, so partizanske sile pod Titovim vodstvom tedaj zaposlovale več nemških divizij kot Peta armada Marka Wayna Clarka in Osmo armada Bernarda Lawa Montgomeryja v Italiji.²⁸ To je posredno predstavljalo za italijansko stran dodatno težavo, ker je Tito s tem med Britanci in Američani pridobil še večji ugled.

Po kapitulaciji je SOE nadaljevala s svojimi načrti, da bi poslala v Slovenijo več misij; v resnici ji je le deloma uspelo (Bajc, 2002, 311–312). Sklepamo, da bi Britanci s pomočjo misij lažje izvedli izkrcanje v Istri; kot rečeno, bilo je več poskusov. Poleg omenjenih je zanimiv naslednji podatek: oktobra 1943 je vodstvo SOE računalo na to, da namerava britanski vrhovni poveljnik na Bližnjem vzhodu poslati na Balkan posebno izurjene skupine, ki bi štele od 300 do tisoč vojakov, in tem bi SOE pridružila dodatno opremo za uporniške skupine.²⁹ Niti ta zamisel se ni uresničila. Kljub temu je Uprava za posebne operacije v svojih nadaljnjih načrtih še dalje razmišljala o Istri. Od tu in na splošno preko slovenskega ozemlja bi namoč poskusila prodreti na sever v Avstrijo. Obenem je iskala možnosti, da bi po morju pošiljala na istrsko obalo pomoč za upornike.³⁰

Med načrtovanimi je bila tudi misija, ki bi jo jeseni poslali v Grčarice. Razni načrti so bili tedaj neuresničljivi bodisi zaradi slabih vremenskih razmer bodisi zaradi pomanjkanja tehnične opreme, očitno pa tudi zaradi dejstva, ker je septembra v Grčaricah centralni četniški odred doživel največji poraz na Slovenskem; s tem pa tu v bistvu ni bilo več t. i. Jugoslovanske vojske v domovini. Četniki so tedaj – kot še marsikdo drug – tudi predvidevali, da bo po italijanski kapitulaciji prišlo v Istri do anglo-ameriškega izkrcanja. Prihod misije bi tu bil zanje seveda smiseln in kaže, da je konec oktobra in naslednji mesec letalo s posadko odletelo iz Brindisija, vendar se člani misije niso mogli spustiti.³¹ Misijo je sicer 2. oktobra službi SOE res uspelo poslati, to pa k partizanom na Notranjsko, le kakih 15 kilometrov stran od Grčaric (Bajc, 2002, 312; cfr. Kristen, 2006, 280).

Posebno poglavje – ki pa ga v pričujočem zapisu ne moremo poglobiti, čeravno je imelo dolgoročne posledice na zaostrovanje internih razmer na Slovenskem – je bilo vprašanje, kako in predvsem na podlagi katerih informacij so četniki upali v poseg zahodnih zaveznikov. Istočasno je partizansko stran skrbelo, da bi prihod Anglo-Američanov destabiliziral dotedanja razmerja moči na terenu ter v samih vrstah osvobodilnega gibanja. Tudi to je vplivalo na zaostrene razmere na terenu in do samih pripadnikov misij.

Kljub vsem težavam Britanci niso odnehali z zamislijo, da bi lahko Istra postala pomembna točka za njihovo prodiranje in to predvsem v širšem smilu – v Avstrijo. V prvi vrsti moramo tu omeniti prihod 24. decembra 1943 v Glavni štab slovenskih parti-

28 NARA, RG 226, E 92, B 478, F 46, Sixth German Offensive (A-17510), 18. 12. 1943; cfr. B 460, F 16, Lipanovich to Duke: Positions and Strenght of Troops in Jugoslavia, 13. 11. 1943.

29 TNA HS 8/200, Support of Guerilla Forces in Yugoslavia, Albania and Greece, Memorandum by SOE, October 1943 (PLANS/180/1436), Annex, 3.

30 TNA HS 8/225, SOE Progress Report for Period Ending 11. 10. 1943; TNA HS 5/920, January Programme – Jugoslavia, 5. 1. 1944; Jugoslavia. Organization in the Field. Missions and Specialists, 7. 1. 1944; TNA HS 5/922, B1 Force 266, Rewiev of the Present Situation and Plans for Future Infiltration and Evacuation of Personnel, 1. 5. 1944, Appendix D; Operational Plans of the Yugoslav Section for the months of Aug., Sep. and Oct. 44, 9. 7. 1944.

31 TNA HS 5/911, Airops, Cairo to London, 7. [3 brzojavke], 23., 25., 26. in 27. 10. ter 1. 11. 1943.

zanov po vsej verjetnosti najpomembnejšega predstavnika službe SOE na Slovenskem, polkovnika Petra Wilkinsona. Bil je eden izmed najbolj izkušenih agentov še iz prve faze formiranja te posebne službe. Od konca novembra 1943 dalje (npr. Pirker, 2017, 333) je vodil posebno misijo SOE *Clowder*, ki je imela kot glavni cilj koordinirati več skupin agentov, da bi prodrli v Avstrijo, in sicer iz območja, kjer so delovali slovenski partizani, kakor tudi bolj zahodno od njih, med italijanskimi partizani v Furlaniji in Karniji.

Za območje Istre se je moral zanimati tudi Wilkinson, kajti očitno Britanci niso imeli dovolj preverjenih informacij iz tega območja. Preden so ga poslali v Jugoslavijo je namreč konec novembra 1943 tudi prisostvoval seji v Glavnem štabu *Force 133*, se pravi v bazi SOE na jugu Italije v Bariju, od koder so koordinirali delovanje v Jugoslaviji, Grčiji, Romuniji in Bolgariji. Razpravljali so o pomenu obale na vzhodni strani Jadrana. Želja je bila, da bi vzpostavili čim več aktivnosti na obali Hrvaške in v Dalmaciji, pa tudi med Slovenci in v Istri, o kateri so potrebovali podrobnejše podatke.³² Naslednje leto, v mesecu februarju, je Wilkinsonu z nekaterimi sodelavci in v spremstvu slovenskih partizanov uspelo, da si je osebno ogledal istrsko obalo. Imel je namreč nalogo poiskati primerno lokacijo, od koder bi vzpostavili ladijsko zvezo med zahodnim delom istrskega polotoka in osvobojenimi predeli na jugu Italije. Dvajsetega v mesecu je došel severno od Materije do GŠ Istrskega odreda, nato se je odpravil severno od kraja Vodice pri Čičariji oziroma v bližino vasi Golac. Tu je njegovi skupini 23. februarja uspelo vzpostaviti radijsko zvezo s komando, a tedaj so nadrejeni Wilkinsona obvestili, da so morali odpovedati prihod podmornice, s katero bi se polkovnik očitno odpravil na “testno” pot po morju. Wilkinson si je tudi ustvaril mnenje, da bi bilo težavno vzpostaviti zvezo, obenem je nemška vojska pripravljala novo ofenzivo na terenu.³³

Slovenska OZNA je tedaj imela podatke (Dornik Šubelj, 1999, 112), da Wilkinsonu in drugim ni uspelo priti do Istre, kar kaže na to, da partizanski varnostno-obveščevalni organizaciji ni vedno uspelo pravočasno prejeti zanesljive informacije. Toliko bolj kar se tiče omenjenega primera, ko bi vodilni morali biti še kako zainteresirani, ali bo zaveznikom izkrcanje uspelo in še bolj, če je bil pri tem soudeležen vodja vseh naporov za prodor v Avstrijo. Kot eno izmed možnih razlag lahko seveda spomnimo na dejstvo, da so ravno v tedanjem času VOS reorganizirali in preimenovali v OZNO in torej vsaj v tej prvi fazi “tranzicije” ni bilo najbolj učinkovite koordinacije. Vsekakor nam primer pokaže, da očitno ne moremo povsem zaupati primarnim virom partizanske *intelligence*.

Po vsej verjetnosti je neuspešen poskus vplival na to, da je marca meseca Wilkinson svojim nadrejenim odsvetoval izkrcanje v Istri (Barker, 1992, 61). Glede tega neuspešnega poskusa je zanimiva Wilkinson pripomba (1997, 174), kako je tedaj prvič izvedel, da je bilo na obali večinoma italijansko prebivalstvo. John Earle meni (2009, 88, 100), da so Britanci s tem dokazali, da je bilo njihovo poznavanje razmer v Istri skromno in

32 TNA HS 5/920, Minutes of Conference on Future S.O.E. Policy regarding N.A.L. in Jugoslavia held on 27 Nov. at H.Q. Force 133, 29. 11. [1945], 2.

33 Posamezni podatki v IWM, 03/56/1, 1/2/2: History of “Clowder” Mission, Summer 1943 – Autumn 1945, 3; TNA HS 6/17, Report on Clowder Mission (XPA/261), 13. 5. 1944, Annexe 8: War Diary; Wilkinson, 1997, 173–176; cfr. Earle, 2009, 87–88; Zadnik, 1975, 178–180; Puh, nedatirano.

bi zaradi večinske italijanske prisotnosti imeli težave, ker naj bi jim bilo prebivalstvo nasprotno. Pripomba je po svoje umestna, čeravno nam drugi podatki iz primarnih virov (ki jih bomo predstavili ob kaki drugi priliki) kažejo na to, da je bila demografska slika Istre Britancem dobro znana, možno pa je, da so s temi podatki razpolagali le v okviru Zunanjega ministrstva in z njimi v SOE niso bili (vsi) seznanjeni.

BRITANSKE MISIJE V ISTRI

Kljub Wilkinsonovem negativnemu mnenju so se poskusi Britancev nadaljevali. Konec marca 1944 je tako SOE pri načrtovanju misij vključila Istro med tista območja, kjer bi bilo potrebno “*posebno delovanje*”. V Upravi za posebne operacije so ugotavljali, da je sicer tu partizansko gibanje manj razvito, a predstavlja območje potencialno odskočno desko za prodiranjem v Avstrijo.³⁴ Pomen istrskega polotoka je bil očiten in na začetku maja 1944 je bila ponovno predvidena nova misija, ki naj bi dospela konec meseca do XI. korpusa, se pravi na hrvaški del Istre.³⁵

Iz dokumentacije³⁶ in nekaterih drugih virov (Ritchie, 2004, 127–135) je razvidno, da je tokrat službi SOE vendarle uspelo in prvi misiji so sledile nekatere druge. Vseh podatkov nimamo še na razpolago oziroma bi potrebovali podrobnejšo raziskavo, v pričujoči razpravi pa lahko navedemo vsaj najosnovnejše podatke. Kapetan Frank G. Burnett, in sicer kot oficir za zvezo pri XI. korpusu, je od konca maja oziroma začetka junija 1944 do 4. februarja 1945 (ko se je vrnil v Bari) deloval v okviru misije *Rip Van Winkle* (v nekaterih dokumentih so zapisali *Ripvanwinkle*).³⁷ Pri tej misiji so vsaj nekaj časa delovali trije radijski operaterji, desetarji Tait, Wride in G. Crane. Na začetku junija je v Istro dospela tudi misija *Agate*. Vodil jo je major Arnold Breene, ki je tu postal vodja vseh zavezniških skupin. Radijske oddajnike/sprejemnike sta upravljala stotnika Wride in Irwin ter nižji oficir (*rifleman*) McNamara. Od 19. julija do 12. oktobra 1944 je med hrvaškimi partizani na območju Operativnega štaba v Istri in nato pri 43. diviziji delovala misija *Harangue* (oziroma po nekaterih podatkih naj bi to bila podmisija).³⁸ Vodil jo je kapetan D. Prescott, njegov radijski operater je bil stotnik Crane. Prescotta je novembra 1944 zamenjal kapetan Harrison in z njim sta delovala radiooperaterja, stotnika Hall in Williams. Dne 28. februarja 1945 sta obe misiji, *Rip Van Winkle* in *Agate*, zaključili s svojim delom, tako da so se Breene, Tait, Wride in MacNamara 3. marca 1945 vrnili v Bari. Misija *Harangue* je bila vsaj še v drugi polovici aprila 1945 pri GŠ 43. divizije, ko jo je vodil kapetan Hugh Gibb (ki je pred tem je od septembra 1944 do prvih mesecev

34 TNA HS 5/922, Jugoslavia: Organization in the Field, Mission and Specialists, 31. 3. 1943.

35 TNA HS 5/922, B1 Force 266, Review of the Present Situation and Plans for Future Infiltration and Evacuation of Personnel, 1. 5. 1944, Appendix D.

36 Npr. številna poročila in sporočila/brzojavke v TNA WO 178/31; TNA WO 178/32; TNA WO 178/33; TNA WO 178/34; TNA WO 202/404; TNA WO 202/405; TNA WO 202/413; WO 202/414; TNA WO 202/521; TNA WO 202/205, Capt. Prescott: Report on Mission Harangue, November 1944.

37 Npr. TNA HS 8/1014, S.O.E. Operational Codenames.

38 Npr. TNA HS 8/1014, S.O.E. Operational Codenames.

naslednjega leta deloval pri slovenskih partizanih IX. Korpusa). Po nekaterih podatkih³⁹ bi lahko sklepali, da je bila na terenu vsaj še do 8. maja.

Nazadnje je od prvih dneh aprila 1945 na južnem delu Primorske, se pravi v Istri, delovala tudi misija SOE *Blofield*, ki jo je vodil jo je kapetan Dixon. Ob zaključni fazi vojne je bila zelo aktivna, a kljub temu je zgodovinopisje v bistvu ni nikoli obravnavalo. Zbrala in preposlala je veliko obveščevalnih informacij o razmerah, zlasti v večjih ter manjših krajih Istre in v njeni okolici (Buzet, Buje, Umag, Pazin, Labin, Rovinj, Pulj, Vodnjan, Ližnjan, Reka, Sušak, Klana, Ilirska Bistrica, Prem, Volosko, Opatija, Pivka, Postojna idr.); zadnje aprilske dni tudi o situaciji na Tržaškem, v Trziču in deloma na Goriškem, in sicer o razvrstitvi in bojni sposobnosti sovražnikovih enot (tudi o ljoticivcih, domobranci, srbskih četnikih, ustaših), med drugim o njihovi nizki morali in številnih deserterjih, o razmerah na železnicah, uspešnih napadih zvezniških letal, pa tudi o razporeditvi partizanskih enot, ki so med drugim potrebovale dolčene pošiljke pomoči; na koncu vojne pa o poslednjih bojih; bolj kot se se bližali zadnji dnevi bolj pogosto je informirala nadrejene, tudi večkrat na dan.⁴⁰ Vse kaže, da so bili zbrani podatki pomembni, saj je na primer 22. aprila prejela pohvalo s strani komandanta Pete zavezniške armade Marka Wayne Clarka.⁴¹ Čeprav o tej misiji nimamo vseh podatkov, lahko sklepamo, da je prejela pohvalo ravno zaradi zbiranja koristnih informacij. Sklepamo tudi, da je glede na razpršeno oddaljenost posameznih krajev, od koder je prejemale informacije, v njeno korist delovala dobro razpredena mreža zaupnikov na terenu in da je očitno partizanska stran pri zbiranju in posredovanju podatkov bila tudi dovolj kooperativna.

Na območju Istre so delovali tudi nekateri agenti in sodelavci SIS/MI6 oziroma ISLD. O prvih operacijah tajne službe v Istri imamo na razpolago le skope podatke, ki jih dobimo v eni izmed uradnih britanskih zgodovin; potrebovali bi vsekakor podrobnejše raziskave. Če so 23. novembra 1943 slabe vremenske razmere preprečile izkrcanje skupine, ki jo je služba imenovala *Splendid* (plovilu, *Seastar*, je vsekakor uspelo priti do Dugega otoka na dalmatinski obali, kjer je bilo soudeleženo pri evakuaciji nekaterih partizanov – po vsej verjetnosti ranjencev), je to 21. naslednjega meseca uspelo skupino *Splendid II*. Sledile so druge, in sicer 30. decembra 1943 operacija *Renow*, 27. januarja 1944 *Engrave I*, 28. marca *Harvest* in *Turf* pri Umagu, naslednji dan *Tribute* pri Rovinju (Richards, 2004, 388–390, 392, 395). Glede operacije *Harvest* sicer lahko rečemo, da je na omenjenem zemljevidu iz maja 1943 bilo označeno (Jeffery, 2010), da je s tem imenom SIS/MI6 načrtovala tajno radijsko zvezo z Bližnjim Vzhodom, ki naj bi delovala na območju Zagreba. Če primarni viri iz Londona govorijo o tem, da je avgusta 1944 na Tržaškem delovala v okviru ISLD operacija *Strange*,⁴² je v omenjeni uradni zgodovini zabeleženo, da je bila

39 TNA WO 202/499, Rear Macmis to Blofield, Crayon, Cuckold, Flotsam, Fungus, Harangue, Portree, 3. [5.] [1945]; Rear Macmis to Portree, Harangue, Flotsam, Fungus, Cuckold, Blofield, Toptee, Icarus, 8. [5.] [1945].

40 Številna sporočila/brzobjavke v TNA WO 202/499; cfr. TNA AIR 23/8157, Blofield (No. 18), 20. 4. 1945 [dvakrat].

41 TNA WO 202/499, Clarke, Rear Macmis to Blofield (No. 14), 22. 4. 1945.

42 TNA WO 204/12838, ISLD, Air Operations Programme, od junija 1944 do aprila 1945.

operacija s prav takim imenom prisotna naslednji mesec v Istri (Richards, 2004, 408). Po vsej verjetnosti se je iz Primorske premaknila proti jugu na istrsko obalo.

Več podatkov imamo o tem, da je ISLD konec junija 1944 iz Barija poslala z ladjo preko Visa in Dugega otoka Milana Goloba in Ivana Volariča, s podmornico pa Milana Boštjančiča, ki se je izkrcal pri štabu Istrskega partizanskega odreda; prištevamo jih med t. i. padalce, ki so bili povezni z omenjenim Jugoslovanskim odborom iz Italije. Vsak je imel svoj radijski oddajnik in morali bi se podati v smeri Pule, Reke in Trsta. Njihova pot je bila očitno že vnaprej dogovorjena med Britanci in partizani, a ni nobenemu uspelo opraviti naloge. Ponekod piše, da je Golob kmalu padel kot borec Istrskega odreda, vendar kaže, da je bil najverjetneje ubit po nalogu OZNE. Volarič je izginil neznano kam in takšna usoda je doletela tudi Boštjančiča. 20. julija 1944 so ga poslali pod imenom *Mirko Debeljak* na Komando mesta Črnomelj, od tedaj pa so se za njim izgubile sledi. Najverjetneje je bil tudi on ubit po nalogu OZNE (Kobal, 1997, 57; Jevnikar, 1997a; Jevnikar, 1997b; Jevnikar, 2001a; Jevnikar, 2001b; Jevnikar, 2002a; Jevnikar, 2002b; Jevnikar, 2002c; cfr. Dornik Šubelj, 1999, 132–134).

Avgusta 1944 je imela ISLD v Istri operaciji *Tomato* in *Salad II*, aprila 1945 pa še *Abstinence*.⁴³ Po vsej verjetnosti so to bile le šifre za radijske operatore in/ali brezžične radijske oddajnike/sprejemnike in torej niso predstavljale posebej operacij ali misij.

V knjigi, ki jo je napisal Sebastian Ritchie in med drugim obravnava delovanje nekaterih britanskih obveščevalnih skupin v medvojni Sloveniji in na Hrvaškem, je kar veliko podatkov o misiji ISLD *Claret* (Ritchie, 2004, 127–135). Vodil jo je kapetan Owen Reed, ki se je 9. septembra 1944 (nadrejeni so sicer načrtovali, da bi ga poslali že mesec prej) spustil s padalom v hrvaški GŠ. Spremljal ga je radiooperater, narednik (Sergeant) A. Paddy Ryan. Od tam je šel v Istro, kjer bi se moral srečati z radiooperaterjema, ki sta imela šifrirani imeni *Tomato* in *Oil* (iz drugih virov vemo – Jevnikar, 1997a, 77; Jevnikar, 2001b, 11; Jevnikar, 2002a, 12; Earle, 2005, 16 –, da je bil *Tomato* omenjeni Boštjančič, o identiteti *Oila* pa nimamo še prave potrditve). Reed je moral z omenjenim Prescottom organizirati dostavo pomoči partizanom po morju, ki bi jo zavezniki pošiljali iz Italije. Njegovo delovanje se je torej vsaj deloma krilo z aktivnostmi službe SOE. V Istri so bili partizani zelo nezaupljivi in nekooperativni – očitno tudi zaradi problema povojnih mej – zato je ISLD Reeda in njegovega radiooperaterja odpoklicala. 13. oktobra sta iz Istre odšla v GŠ Slovenije, kamor sta prispela 16. oktobra, 18. februarja 1945 je Reed odšel iz Slovenije in se podal nazaj na Hrvaško.

Sicer je SIS/MI6 (torej ISLD) prejela tudi druge informacije iz Istre. Major Stephen Clissold (ki se je že v bazi ukvarjal s problematiko partizanov na Hrvaškem)⁴⁴ je na primer od 15. oktobra do začetka novembra 1944 obiskal Glavni štab hrvaških partizanov. Nadrejenim je med drugim razlagal, da je med partizani na Hrvaškem zelo občutena želja po priključitvi Istre in kaže, da je to tudi tisti argument, ki pravzaprav

43 TNA WO 204/12838, ISLD, Air Operations Programme, od junija 1944 do aprila 1945. O misiji *Salad* glej tudi TNA WO 202/521, F. Burnett, 11 Corps, 9. 10. 1944.

44 Npr. krajša poročila o političnih razmerah med hrvaškim partizani, od 5. do 23. 9. 1944, v TNA WO 202/185.

povezuje vse struje borcev. Po Clissoldovem mnenju je bil nacionalizem, ki se je v Istri pojavil po 8. septembru 1943, nedvomno reakcija na predhodno fašistično dvajsetletje.⁴⁵

Poleg omenjenih misij so bile od jeseni 1944 dalje v Istri aktivni tudi britanski komandosi, in sicer ena skupina posebne enote mornarice, *Special Boat Service* (SBS), in dve pehote, *Long Range Desert Group* (LRDG). V britanskih virih je nekaj več podatkov o slednjih: eno je blizu Raše vodil major Mike Reynolds, drugo major George Pitt, dospela pa je še tretja skupina LRDG, ki so jo sestavljali italijanski tolmači, ki bi morali nuditi pomoč prvima dvema.⁴⁶ V omenjeni uradni zgodovini dobimo naslednje podatke: skupina LRDG *Halter II* se je 16. oktobra 1944 izkrcala v Istri, drugi komandosi so v Istri od 21. februarja 1945 delovali pod skupnim imenom *Addict* oziroma je tu bila cela serija skupin, od št. *I* do *IXX*, in sicer večinoma v Istri, med drugim tudi pri Pulju ter južno od Trsta (Richards, 2004, 407, 409–410). Podatki se torej ne ujemajo.

Podatki, ki jih dobimo v primarnih virih iz Londona, nam pokažejo, da so od marca 1945 dalje v britanskih krogih veliko razpravljali o tem, da bi poslali dodatne skupine specialcev na istrsko obalo in konec meseca so poslali novo skupino SBS in dve patrolji LRDG. Tedaj pa so se zadeve zakomplicirale: partizani so jih namreč aretirali in prihajalo je do nesporazumov, ker je jugoslovanska stran delala težave, tudi zaradi tega, ker niso vse skupine imele potrebnih dovoljenj. Za zaveznike zadeva sploh ni bila enostavna, postajala pa je tudi vedno bolj nevšečna. Na terenu, in sicer v Opatiji, je naposled ostala le ena patrolja LRDG, drugi specialci pa so medtem prizorišče zapustili 25. aprila 1945.⁴⁷ Da so se odnosi zakomplicirali, nam priča tudi navodilo komandanta Clarka 22. aprila misiji SOE *Blofeld*, naj se absolutno drži stran od teh skupin komandosov, saj se ne sme vpletati v njihove zadeve, ker je treba na vsak način preprečiti reakcijo partizanov.⁴⁸

AMERIŠKA SLUŽBA OSS IN AMERIŠKO-ITALIJANSKE MISIJE V ISTRI

Tudi Američane in njihovo obveščevalno službo OSS je po kapitulaciji Italije vedno bolj zanimal istrski polotok. Potem, ko so svojo prvo misijo k slovenskim partizanom v osrednjo Slovenijo poslali konec novembra 1943, so pričeli pošiljati svoje agente na južni del Primorske – zlasti na Tržaško in v Istro.

Po nekaterih podatkih jeseni 1943, po drugih pa januarja 1944, je prišlo s pomočjo Američanov do izkrcanja nekaterih posameznih italijanskih agentov oziroma sodelavcev v Istri. Imeli so nalogo pripraviti teren za eventualni vojaški poseg – izkrcanje – ter

45 TNA WO 201/2720, Rear HQ 37MM (L/360), 5. 12. 1944; Clissold, November 1944, 3–4 (tudi v TNA WO 178/33).

46 Npr. številna poročila in sporočila/brzojavke v TNA WO 178/31; TNA WO 178/32; TNA WO 178/33; TNA WO 178/34.

47 TNA WO 178/35, HQ BAF, AOC (45)24, Commanders' Conference: Arrest of SBS and LRDG Units in Istria, 15. 4. 1945, Appendix A, B; AOC (45)50th Meeting, 16. 4. 1945 in brzojavke 14., 15., 16., 18. in 19. 4. 1945; TNA CAB 121/678, 482, Stevenson, Belgrade to FO (No. 498), 19. 4. 1945; TNA FO 371/48812 R 7038/6/92, Stevenson, Belgrade to FO (No. 499), 19. 4. 1945; TNA WO 204/383, SACMED to BAF (FX 65066), 24. 4. 1945; HQ BAF to MACMIS (BAF/755), 27. 4. 1945; HQ BAF to AFHQ (BAF/760), 29. 4. 1945; TNA WO 202/296; TNA WO 204/8498; TNA AIR 23/8156; cfr. Owen, 2008, 212–227.

48 TNA WO 202/499, Clarke, Rear Macmis to Blofeld (No. 14), 22. 4. 1945.

vzdrževati zveze med terenom in poveljstvom. Prispeli so do Trsta, vendar so bili skoraj vsi zajeti. Večinoma niso uspeli priti v stik z lokalnim italijanskim narodnoosvobodilnim odborom, *Comitato di Liberazione Nazionale* (ki je bil v konkurenci slovenskim partizanom), saj je takrat doživljal krizo zaradi ponovnih aretacij nekaterih vodij.⁴⁹

Na območju XI. Korpusa – torej v hrvaški Istri – je od konca avgusta 1944 delovala tudi misija ameriške OSS, ki jo je vodil poročnik Goodwyn. Z njim so bili trije jugoslovanski sodelavci. Po mnenju predstavnikov SOE je imela precej težav, ne nazadnje pri komuniciranju s partizani. Goodwyn je namreč govoril le angleško, eden izmed sodelavcev, ki je pred tem služil v jugoslovanski trgovski mornarici, je angleški jezik le malo obvladal, druga dva, ki so ju Američani pridobili med vojnimi ujetniki v Italiji, pa sploh ne. Zaradi očitnih težav je prihajalo v skupini večkrat do trenj, sami partizani pa so bili do nje precej zadržani.⁵⁰

Iz ameriške dokumentacije izvemo, da je oktobra in novembra 1944 na hrvaškem delu Istre deloval sodelavec OSS Giovanni Makaus, sicer oficir italijanske mornarice. Za nadrejene naj bi bila njegova poročanja objektivna. Ker je govoril slovenski jezik, mu verjetno informacije ni bilo težko neposredno zbirati. Njegov primer je zanimiv, saj so ga nekaj časa tudi Britanci prištevali med svoje, a v določen trenutku niso več vedeli, katere so njegove prave naloge.⁵¹ Verjetno je bil eden izmed primerov “dvojne igre” med samimi Anglo-Američani, saj je znano, da njihovi medsebojni odosi niso bili vedno najboljši.

Jeseni 1944 je Istra postajala še bolj zanimiva za OSS. Oktobra so namreč v sekciji za Bližnji vzhod načrtovali več novih misij v Jugoslavijo; nekatere bi poslali na Tržaško in v Istro.⁵² Viri nam pokažejo, da so tedaj Američani imeli več posameznikov, ki so bili posebej rekrutirani za to območje, da so bili dobro pripravljene in imeli zelo dober *background* za tako delo. Tudi logističnih težav ne bi smelo biti, pomoč naj bi namreč nudili pripadniki OSS italijanske narodnosti ali pa vsaj porekla.⁵³ Zelo verjetno je bil tu interes vezan na odločilne trenutke ob koncu vojne, ko je bilo pričakovati, da se bo na tem tako občutljivem območju odvijal pomemben boj za meje; očitno je, da bi o teh misijah ali pa vsaj skupinah OSS potrebovali podrobnejše raziskave.

49 Posamezni podatki v NARA, RG 226, E 190, B 183, F 1454, Operations: Zone “D”, [nedatirano]; B 100, F 195, Scamporino, HQ 2677th Reg. OSS (Prov) APO 534 to Glavin, Rodrigo, Huntigton: Italian SI Personnel now being held by Tito, 14. 8. 1944 (enako v E 154, B 23, F 321); TNA WO 204/11960, R.L. Broad S/Sgt.-412 FSS: G.I.S. (German Intelligence Services) in Trieste, 10. 5. 1945, 2–3; Fogar, 1997, 159–160; Spazzali, 2003, 193–197; Richards, 2004, 392; Corvo, 2005, 152, 220.

50 TNA WO 202/521, HQ ‘M’ Military Mission, XI Corps to GSO 1, HQ ‘M’ Military Mission, CMF: Anglo-American Relations at XI Corps HQ (MMM/L/56), 22. 9. 1944.

51 NARA, RG 226, E 190, B 168, F 1217, Clemente, Uberti to Chief Lt. OSS/SI: Political situation and outlook in the Venezia Giulia region, 29. 8. 1944; razna poročila, 25. 9., 16., 23., 24. in 25. 10. 1944; to Scamporino: Yugoslavia, 14. 11. 1944 (cfr. E 210, B 371, F 3); TNA WO 202/521, F. Burnett, 11 Corps, 9. 10. 1944; TNA WO 202/248, 17A.

52 NARA, RG 226, E 154, B 24, F 325, Huntington-IAMM to Marshal Tito to Robert P. Joyce: Future OSS Operations in Yugoslavia, 9. 11. 1944.

53 NARA, RG 226, E 190, B 168, F 1218, Milton Katz Comdr. USNR Acting Chief, SI, MEDTO to Scamporino: Teams for Fiume and Trieste, 13. 10. 1944 (enako: B 183, F 1442); Co.D 2677th Reg. OSS (Prov) APO 534 U.S. Army, Suhling to Scamporino: Teams for Fiume and Trieste, 20. 10. 1944; B 183, F 1442, Scamporino to Maddox: Trieste Region, 23. 10. 1944.

Glede medvojnega delovanja ameriških obveščevalcev v Istri je zanimiva tudi misija OSS *Dunklin*, ki jo je vodil oficir Timothy A. Pfeiffer. Leta 1944 in 1945 se je nahajala blizu Splita, proti koncu vojne pa v Istri. Aprila 1945 so nadarejeni spraševali vodjo misije, ali se lahko pridruži jugoslovanski vojski, ki bo morda prva dospela v Trst, in ali kateri izmed pripadnikov misije govori italijanski jezik. Kaj kmalu so Pfeifferjevi misiji naročili, naj ostane v Istri, kjer je očitno dobro opravila svoje naloge, saj je prejela pohvale iz Washingtona in Londona.⁵⁴

Nazadnje lahko omenimo šefa misije OSS *Arrow*, stotnika (nato kapetana) Johna Blatnika. Od 20. avgusta do 17. septembra 1944 in od 20. novembra 1944 do 4. januarja 1945 je deloval večinoma na Hrvaškem (pri enoti za reševanje letalcev in v GŠ za Hrvaško). Od začetka 1945 do 19. maja je bil aktiven na Slovenskem, med drugim so ga zanimali podatki o nemških načrtih v Istri in razmestitev nemških protiletalskih topov v Sloveniji ter severni Italiji, pa tudi promet med Banjaluko in Ljubljano.⁵⁵

ZAKLJUČEK

Našo pozornost smo "omejili" le na vprašanje Istre, predvsem v zvezi z razmišljanji zahodnih zaveznikov, da bi ta najbolj severni del Jadrana uporabili kot "odskočno desko" ali "mostišče" v smeri Avstrije. Lahko rečemo, da jim v bistvu najpomembnejši cilj ni uspel, saj jim je na to območje uspelo poslati svoje misije relativno pozneje kot drugod: predvsem kar se tiče misij SOE in ISLD, medtem ko dosedANJI podatki kažejo na to, da je ameriška obveščevalna služba OSS na to območje poslala predvsem nekaj posameznikov, ki so imeli nalogo vzpostaviti zveze z italijanskim odporništvom na Tržaškem, se pravi s konkurenco slovenskim partizanom glede končnega boja za meje. Britansko delovanje je torej imelo tudi širše dimenzije, ameriško pa v bistvu manj, kar pa še ne pomeni, da jih Avstrija ni zanimala. Očitno pa niso računali na to, da bi jim bila Istra pri tem pomembnejša "štartna točka". V globalni zavezniški strategiji so ZDA tako in tako vprašanje večjega izkrcanja osredotočile bolj na zahodni del Evrope.

Med drugo svetovno vojno so se za istrski polotok in na splošno zgornji Jadran najprej zanimali Britanci, Američani pa nekoliko pozneje. Kot smo prikazali je to veljalo za obveščevalne službe in konkretno delovanje na terenu, v političnem smislu ter glede vojaške strategije na sploh pa najnovjše analize o ameriških medvojnih globalnih interesih (predvsem Buchanan, 2016) prepričljivo reinterpreterajo vlogo Washingtona glede t. i. sredozemskega bazena: v ospredje postavijo vprašanje, da je bila tu Rooseveltova administracija še kako zainteresirana odigrati aktivno vlogo in ne biti le v podrejenem položaju, kot se je večkrat poenostavljeno (in torej zmotno) prikazovalo.

54 NARA, RG 226, E 190, B 89, F 26, Pfeiffer: Account of Duty in Yugoslavia, Appendix B: Chronological List of Dunklin Reports [maja/junija 1945]; E 154, B 22, F 306, Arthur Cox, Acting Chief, Y Desk, HQ 2677th Regt. OSS (Prov.) APO 512, US Army to Col. Huntington: Intelligence Cables Received from Filed Agents During the Period August 1 to December 15, 20. 12. 1944; E 136, B 37, F 417, Cox to J-3 [Pfeiffer] (No. 149), april 1945; Maddox to J-3 (No. 158, 159), 28. in 29. 4. 1945; Cox to J-3 (No. 163), 1. 5. 1945.

55 NARA, RG 226, E 154, B 25, F 348, Report of captain John A. Blatnik on his tour of duty in Yugoslavia (Croatia and Slovenia), during the period August-September 1944 and November 1944 – May 1945. Dokument je objavljen v Blatnik, 1988.

Kot vemo, so bili vsi poskusi anglo-ameriških obveščevalnih služb za posebne operacije (SOE, ISLD in OSS), da bi zanetili upor v samem osrčju nacizma, v Reichu, še posebno v Avstriji, brezuspešni. V ta namen so poslale več skupin in nekatere so poskušale prodreti čez Štajersko, druge pa bolj na zahodu preko Karnije, v bistvu pa je bil rezultat le izguba agentov. Kot pomembno v logističnem smislu (zaradi prenašanja enot in dostave materialne pomoči) bi vsekakor bilo zanje območje zgornjega Jadrana in Istra bi bila primernejša od Tržaške, saj je bila tu nemška obramba močnejša.

Z našo študijo smo želeli zapolniti določeno vrzel, kajti dosedanje raziskave so problemu anglo-ameriških obveščevalnih služb v Istri med drugo svetovno vojno posvetile premalo pozornosti, nove, podobne raziskave pa bodo morale v prihodnje vzeti v poštev tudi širše območje, torej razmere južno od istrskega polotoka, se pravi Reko, Kvarner in Dalmacijo, saj so bili zahodni zavezniki, zlasti na obali slednje, številčno in taktično bolj prisotni.

FROM ISTRIA TO AUSTRIA? SOME ASPECTS REGARDING THE US AND
THE BRITISH INTELLIGENCE DURING THE SECOND WORLD WAR

Darko FRIŠ

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: darko.fris@um.si

Gorazd BAJC

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gorazd.bajc@um.si

SUMMARY

Within the paper, the authors present the most important information on the Anglo-American missions in Istria during the Second World War and the topics related to British (Special Operations Executive and Military Intelligence 6 or Secret Intelligence Service that which operated under the cover name Inter-Services Liaison Department), and American intelligence services (Office of Strategic Services), in particular regarding the possibility to create conditions in Istria for their penetration in Austria. They firstly describe why in 1940 Istria became interesting for the British, especially in the light of cooperation with the pre-war anti-fascist underground movement of Slovenes and Croats (TIGR) and the first attempts of their intelligence services to send their agents in the occupied Yugoslavia, among others also in Istria. They continue with describing how the British, followed by the Americans, understood the situation on the Istrian peninsula at the time of the capitulation of Italy (on 8 September 1943), and the Anglo-American missions which came to Istria or through the Istrian peninsula in the interior of Yugoslavia and the Trieste region.

Keywords: Istria, Austria, landing, World War II, missions, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

VIRI IN LITERATURA

- Božič, I. (1997):** Padalci v sestavi SOE. Mladika, 7, 136–138.
- Blatnik, J. A. (1988):** Poročilo o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945. Biber, D. (ur.) Borec«, 40, 2, 196–211.
- CIA FOIA, ERR** – Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act, Electronic Reading Room.
- Corvo, M. (2005):** O.S.S. in Italy 1942–1945. A Personal Memoir. New York, Enigma Books.
- IWM, 03/56/1** – The Imperial War Museum, London (IWM), Department of Documents: Lieutenant Colonel Sir Peter Wilkinson (03/56/1).
- Kobal, C. (1997):** Primorski padalci iz skupine ISLD. Mladika, 2–3, 56–57.
- Kranjc, M. F. & S. Kljakić (ur.) (2006):** Plava garda. Zaupno poročilo četniškega vojvode in generalštabnega polkovnika Karla I. Novaka, poveljnika slovenskih četnikov. Maribor, Pro-Andy.
- Lindsay, F. (1983):** Poročilo Franklina A. Lindsaya o misiji na Štajerskem 1944. leta. Ferenc, T. & D. Biber (ur.). Borec, 35, 2, 84–114.
- Lindsay, F. (1998):** Ognji v noči. Z OSS in Titovimi partizani v medvojni Jugoslaviji. Ljubljana, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Društvo Partizanska knjiga.
- McNeff, S. V. (1987):** Poročilo o delovanju jugoslovanskih partizanov na ozemlju velikega Reicha. Biber, D. (ur.). Borec, 39, 2–3, 90–107.
- NARA, RG 226** – National Archives and Records Administration, College Park, MD (NARA), Record Group 226: Office of Strategic Services (RG 226).
- Novak, K. (1987):** Moj vojno – politički rad 1941–1945 [3. del]. Sokolski vesnik, 3–4, 33–55.
- Puh, D. [nedatirano]:** Zavezniška misija pri slovenskih partizanih v Istri, <http://www.zb-koper.si/dosje/zavezniska-misija.pdf> (pridobljeno 5. 6. 2017).
- Simčič, S. (1998):** Spomini nekdanjega padalca [I. del]. Mladika, 4, 99–101.
- Simčič, S. (2000):** Kakšni domoljubi so bili ti fantje! Mladika, 2–3, str. 41–43.
- Šuligoj, C. & S. Simčič (1995):** Kdo so bili slovenski padalci iz Afrike? Mladika, 5–6, 111–114.
- TNA ADM 223** – The National Archives, nekdanji Public Record Office, London-Kew (TNA), Admiralty: Naval Intelligence Division and Operational Intelligence Centre: Intelligence Reports and Papers, 1914–1978 (ADM 223).
- TNA AIR 23** – TNA, Air Ministry and Ministry of Defence: Royal Air Force Overseas Commands: Reports and Correspondence, 1916–1984 (AIR 23).
- TNA CAB 102** – TNA, War Cabinet and Cabinet Office: Historical Section: War Histories (Second World War), Civil, 1941–1972 (CAB 102).
- TNA CAB 121** – TNA, Cabinet Office: Special Secret Information Centre: Files, 1939–1955 (CAB 121).

- TNA FO 371** – TNA, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence, 1906–1966 (FO 371).
- TNA HS 4** – TNA, Special Operations Executive: Eastern Europe: Registered Files, 1938–1949 (HS 4).
- TNA HS 5** – TNA, Special Operations Executive: Balkans: Registered Files, 1938–1972 (HS 5).
- TNA HS 6** – TNA, Special Operations Executive: Western Europe: Registered Files, 1936–1992 (HS 6).
- TNA HS 7** – TNA, Special Operations Executive: Histories and War Diaries: Registered Files, 1939–1988 (HS 7).
- TNA HS 8** – TNA, Ministry of Economic Warfare, Special Operations Executive and successors: Headquarters: Records, 1935–1973 (HS 8).
- TNA WO 178** – TNA, War Office: British Military Missions: War Diaries, Second World War, 1939–1946 (WO 178).
- TNA WO 193** – TNA, War Office: Directorate of Military Operations and Plans, later Directorate of Military Operations: Files concerning Military Planning, Intelligence and Statistics (Collation Files), 1934–1958 (WO 193).
- TNA WO 201** – TNA, War Office: Middle East Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, 1936–1947 (WO 201).
- TNA WO 202** – TNA, War Office: British Military Missions in Liaison with Allied Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, 1938–1952 (WO 202).
- TNA WO 204** – TNA, War Office: Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War, 1941–1948 (WO 204).
- Wilkinson, P. (1984):** Spomenica o slovenskih manjšinah v Južni Avstriji in Severovzhodni Italiji. Biber, D. (ur.). Borec, 36, 10, 577–583.
- Wilkinson, P. (1997):** Foreign Fields. The Story of an SOE Operative. London, New York, Tauris and Co.
- Aga Rossi, E. (2003):** Una nazione allo sbando. L'armistizio italiano del settembre 1943 e le sue conseguenze. Bologna, Il Mulino.
- Bailey, R. (2014):** Target: Italy. The Secret War against Mussolini, 1940–1943. The Official History of SOE Operations in Fascist Italy. London, Faber&Faber.
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2006):** Operacija Julijska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945). Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2011):** Stanislav Rapotec, prvi Slovenec, ki ga je britanska obveščevalna služba SOE vtihotapila v zasedeno Jugoslavijo. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 525–551.
- Bajc, G. (2012):** Anglo-Američani in “fojbe”. V: Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & G. Franzinetti: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 297–325.
- Barker, E. (1982):** L'opzione istriana: obiettivi politici e militari della Gran Bretagna in Adriatico (1943–1944). *Qualestoria*, 10, 1, 3–44.

- Barker, T. M. (1991):** Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Barker, T. M. (1992):** The Ljubljana Gap Strategy: Alternative to Anvil/Dragon or Fantasy? *The Journal of Military History*, 56, 1, 57–86.
- Berettini, M. (2010):** La Gran Bretagna e l'antifascismo italiano. Diplomazia clandestina, Intelligence, Operazioni speciali (1940–1943). Milano, Le Lettere.
- Biber, D. (1978):** Britansko-jugoslovanski nespোরазumi okrog Koroške 1944–1945. *Zgodovinski časopis*, 32, 4, 475–489.
- Biber, D. (1979):** Jugoslovanska in britanska politika o Koroškem vprašanju 1941–1945. *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 127–143.
- Biber, D. (1991a):** Okupacija in razkosaanje Slovenije – Londonski odmevi 1941–42. V: Gestrin, F., Grafenauer, B. & J. Pleterski (ur.): Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 189–199.
- Biber, D. (1991b):** Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB. *Borec*, 43, 1–3, 77–138.
- Biber, D. (2003):** Ameriške misije, slovenski partizani in prodor na sever. V: Luthar, O., Perovšek, J. (ur.): Zbornik Janka Pleterskega. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003, str. 417–425.
- Borštnik, P. (1998):** Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Buchanan, A. (2016):** American Grand Strategy in the Mediterranean during World War II. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cencič, M. & J. Rosa (1998):** Profesor Ivan Rudolf: narodni buditelj, Maistrov borec, Tigrovec, organizator prekomorcev v Afriki. Koper, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske.
- Deakin, F. W. D. (1978):** Mit o savezničkom iskrcanaju na Balkanu u drugom svjetskom ratu (s posebnim osvrtom na Jugoslaviju). V: Barker, E.: Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu. Zagreb, Globus, 349–367.
- Deakin, W. (1979):** Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943–maj 1945). *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 103–126.
- Deakin, F. W. (1990):** Gli italiani come nemici visti da uno storico-testimone. L'Italia in guerra 1940–43. *Annali della Fondazione "Luigi Micheletti"-Annali*, 5, 73–80.
- Deakin, W., Barker, E. & J. Chadwick (ur.) (1988):** British political and military strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944. London, Macmillan.
- Dornik Šubelj, L. (1999):** Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Dukovski, D. (2012):** Istrske fojbe 1943. V: Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & G. Franzinetti: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 242–252.
- Earle, J. (2005):** "Naš človek v Jugoslaviji". *Mladika*, 8, 15–18.
- Earle, J. (2009):** Cena domoljubja. SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno. Trst, Mladika.

- Ferenc, T. (1977):** Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana, Borec.
- Ferenc, T. (2002):** Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana, Modrijan.
- Fogar, G. (1997):** Trieste in guerra 1940–1945. Società e Resistenza. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Gorjan, B. (2003):** Zavezniške misije na Koroškem in Štajerskem 1944–45: operacija Avstrija. Koper, Lipa.
- Jeffery, K. (2010):** MI6. The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949. London [etc.], Bloomsbury.
- Jevnikar, I. (1997a):** Zadnja odprava – I. del. Tragična pot domoljuba Milana Boštjančiča. Mladika, 4, 74–78.
- Jevnikar, I. (1997b):** Zadnja odprava – II. del. Tragična pot domoljuba Milana Boštjančiča. Mladika, 5–6, 107–111.
- Jevnikar, I. (2001a):** "Vojne je konec!" Kako lep bo oni dan ..., I. del. Mladika, 1, 7–9.
- Jevnikar, I. (2001b):** "Vojne je konec!" Kako lep bo oni dan ..., II. del. Mladika, 2, 11–13.
- Jevnikar, I. (2002a):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, I. del. Mladika, 1, 12–15.
- Jevnikar, I. (2002b):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, II. del. Mladika, 2, 14–16.
- Jevnikar, I. (2002c):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, III. del. Mladika, 3–4, 9–12.
- Kacin Wohinz, M. & M. Verginella (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.
- Kalc, A. (1996):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales*, 6, 8, 23–60.
- Kljaković, V. (1978):** Pitanje saveznič kog iskrcanja na Balakan (1939–1945). *Vojnoistorijski glasnik*, 29, 3, 7–25.
- Kristen, S. (2006):** Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne. Ljubljana, Društvo 2000, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Linasi, M. (2004):** Še o zavezniških misijah ali kako in zakaj je moral umreti britanski major Cahusac. *Zgodovinski časopis*, 48, 1–2, 99–116.
- Mackenzie, W. J. M. (2000):** The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945. London, St Ermin's Press.
- Nešović, S. (1978):** Velika zarota. Diplomatska igra okrog nove Jugoslavije. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Owen, D. L. (2008):** The Long Range Desert Group 1940–45: Providence their Guide. Barnsley South Yorkshire, Pen & Sword.
- Perat, J. (1980):** Odločitev v puščavi. Koper, Lipa.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

- Pirjevec, J. (2000):** Britanska tajna organizacija na Slovenskem 1940–1941. Prispjevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 323–330.
- Pirker, P. (2010):** Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slovenien 1938–1940. Klagenfurt, Wien, Kitab.
- Pirker, P. (2012a):** Transnational resistance in the Alps-Adriatic-Area in 1939/40: on subversive border-crossers, historical interpretations, and national politics of the past. Acta Histriae, 20, 4, 765–788.
- Pirker, P. (2012b):** Subversion deutscher Herrschaft. Der britische Kriegsgeheimdienst SOE und Österreich. Vienna, Vienna University Press.
- Pirker, P. (2017):** British Subversive Politics towards Austria and Partisan Resistance in the Austrian-Slovene Borderland, 1938–45. Journal of Contemporary History, 52, 2, 319–351.
- Richards, B. (2004):** Secret Flotillas. Volume II: Clandestine Sea Operations in the Western Mediterranean, North African and the Adriatic 1940–1944. London, Portland, Whitehall History Publishing, Frank Cass.
- Ritchie, S. (2004):** Our man in Yugoslavia. The story of a Secret Service Operative. London, Frank Cass.
- Roberts, W. R. (1973):** Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945. New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press.
- Sala, T. (2002):** La seconda guerra mondiale. V: Finzi, R., Magris, C. & G. Miccoli (ur.): Storia d'Italia: le regioni dall'unità a oggi. Il Friuli-Venezia Giulia. Torino, Einaudi, 515–579.
- Spazzali, R. (2003):** L'Italia chiamò. Resistenza politica e militare a Trieste (1943–1947). Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.
- Steinacher, G. (2002):** The Special Operations Executive (SOE) in Austria, 1940–1945. International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, 15, 2, 211–221.
- Torkar, B. (2010a):** Prispevek k razumevanju medvojnega delovanja ameriškega častnika Johna Blatnika v Sloveniji. Acta Histriae, 18, 3, 731–746.
- Torkar, B. (2010b):** Misija Maple in stotnik Charles Fisher. Prispjevki za novejšo zgodovino, 50, 1, 115–124.
- Torkar, B. (2011):** American intelligence team 'Dania' and its activities among slovenian partisans during World War II. Studia Historica Slovenica, 11, 1, 137–146.
- Torkar, B. (2012):** Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Celovec, Mohorjeva.
- Vodušek Starič, J. (2002):** Slovenski špijoni in SOE 1938–1942. Ljubljana, samozaložba.
- Wheeler, M. C. (1980):** Britain and the War for Yugoslavia, 1940–1943. Boulder, East european monographs.
- Woodward, L. (1971):** British Foreign Policy in the Second World War. Vol. III. London, Her Majesty's Stationery Office.
- Zadnik, M. (1975):** Istrski odred. Nova Gorica, Partizanska knjiga.